

IWONA NIEWIADOMSKA, KATARZYNA ROK

PRZEJAWY DEMORALIZACJI I CZYNÓW KARALNYCH U WYCHOWANKÓW PLACÓWEK OPIEKUŃCZO-WYCHOWAWCZYCH

W ostatnim czasie opinię publiczną bulwersują doniesienia o brutalnych czynach dokonywanych przez ludzi młodych, a czasami nawet dzieci. Nasilanie się tego niepokojącego zjawiska obserwujemy również u wychowanków placówek opiekuńczo-wychowawczych. W związku z tym w niniejszym artykule poruszony jest temat dotyczący przejawów zachowań dewiacyjnych u sierot społecznych. Na początku scharakteryzowano pojęcie „sieroctwo społeczne”, a także przedstawiono wielowymiarowe skutki sieroctwa społecznego. Wyjaśniono różnicę między określeniami „demoralizacja” a „czyn karalny” oraz opisano przejawy zachowań dewiacyjnych u młodzieży, jak i specyficzne przejawy „niedostosowania społecznego” u wychowanków domów dziecka.

I. TEORETYCZNE PODSTAWY BADAŃ

Człowiek, funkcjonując w otoczeniu społecznym, musi dostosować się do wymagań, jakie to otoczenie stawia. Dostosowanie to jest możliwe wtedy, gdy postępuje on według powszechnie przyjętych wzorów, wartości, norm (prawnych, moralnych, obyczajowych) oraz celów, które ułatwiają to współ-

Dr IWONA NIEWIADOMSKA – adiunkt Katedry Psychoprofilaktyki Społecznej w Instytucie Psychologii KUL; adres do korespondencji: Al. Raclawickie 14, 20-950 Lublin; e-mail: iwona.niewiadomska@kul.lublin.pl

Mgr KATARZYNA ROK – pracownik Ośrodka Pomocy Dziecku i Rodzinie w Górze Włodawskiej i Ośrodka Usług Opiekuńczo-Wychowawczych w Zawierciu; adres do korespondencji: ul. Myśliwska 32, 42-400 Zawiercie.

życie. Istnieje jednak w naszym społeczeństwie dość znaczna liczba osób, których postawy i styl życia odbiegają od przyjętych norm, co wywołuje ogólną dezaprobatę ze względu na znaczną szkodliwość społeczną. Zjawisko to dotyczy także dzieci i młodzieży. Pewne postawy występujące w życiu współczesnej młodzieży budzą coraz większy niepokój opinii społecznej. Do zachowań tego typu należą m.in.: konflikty z nauczycielami, wczesne porzucanie nauki szkolnej, ucieczki z domu, notoryczne kłamstwa, werbalna agresja, sięganie po środki psychoaktywne, popełnianie czynów karalnych, próby samobójcze.

Specyficzną grupą młodzieży są wychowankowie placówek opiekuńczo-wychowawczych. Większość z nich obecnie stanowią sieroty społeczne, które zostały opisane w niniejszym artykule.

1. Wyjaśnienie pojęcia „sieroctwo społeczne”

Przez sieroctwo społeczne rozumie się sytuację, w której dzieci pozbawione są trwale lub przejściowo szans wychowania w rodzinie własnej ze względu na brak odpowiednich warunków opiekuńczo-wychowawczych. Są to więc dzieci nie mające naturalnego środowiska rodzinnego, które nie utrzymuje z nim systematycznych kontaktów, przebywające pod stałą lub okresową opieką instytucji wychowawczych. Ich rodzice nie chcą lub nie mogą wypełniać swoich obowiązków rodzicielskich. „Sieroty społeczne” stanowią więc specyficzną grupę społeczną ze względu na zaistniałe warunki wychowawcze i następstwa związane z brakiem rodziny, co wpływa na ich funkcjonowanie¹

Fakt umieszczenia w takiej instytucji, jak placówka opiekuńczo-wychowawcza pogłębia już występujące u nich problemy, a nierzadko powoduje jeszcze innego rodzaju zaburzenia w funkcjonowaniu. Skutki sieroctwa społecznego należy rozpatrywać w szerokim kontekście, uwzględniając aspekt emocjonalny, intelektualny i behawioralny.

2. Wielowymiarowe skutki sieroctwa społecznego

Najkorzystniejszym, wręcz niezastąpionym środowiskiem dla zaspokajania i kształtowania potrzeby więzi emocjonalnej jest prawidłowa rodzina. Szczególna rola w tym procesie przypada matce, w stosunku do której dziecko przejawia wrodzoną potrzebę więzi emocjonalnej. Wczesna i trwała separacja dziecka od rodziny, głównie od matki, stanowi zagrożenie dla jego rozwoju.

¹ L. B o g u s z, *Przyczyny sieroctwa społecznego a szanse reintegracji rodzin*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze”, 2001, nr 9, s. 27.

Sieroctwo jest bowiem zjawiskiem, które naraża dziecko na wiele bolesnych przeżyć. U małych dzieci do 3. roku życia objawy sieroctwa społecznego występują w warunkach zakładu w postaci choroby sieroczej (hospitalizmu), będącej skutkiem zerwania naturalnej więzi łączącej dziecko z matką. Wiodącym czynnikiem zaburzającym w patogenezie choroby sieroczej jest nasilająca się trwoga oraz lęk przed rozstaniem powstały w wyniku niemożności zaspokojenia wrodzonych potrzeb – przynależności uczuciowej i obdarzania uczuciem jednej i tej samej osoby².

Zdaniem wychowawców przejawy uczuć dzieci sierocych, zwłaszcza starszych, nacechowane są powierzchownością, chwiejnością, u niektórych zaś występuje wyraźna oziębłość i chłód uczuciowy. W kontakcie z drugą osobą sieroty społeczne nastawione są na otrzymywanie, a nie na dawanie uczucia. Stosunek do najżyczliwszego nawet opiekuna ma często (choć oczywiście nie zawsze) silne zabarwienie – merkantylne³. Może to się wiązać z faktem, że wychowankowie placówki opiekuńczo-wychowawczej, nie mają i nie mogą mieć poczucia, że wpływają na własne losy, gdyż o ich życiu decydują inni: sędzia czy wychowawca. Przeświadczenie to może prowadzić do postaw roszczeniowych⁴.

Dzieci wychowywane w instytucjach opiekuńczych, mające więcej okazji do nawiązywania kontaktów społecznych niż dzieci żyjące w rodzinach, wykazują pewien brak zdolności lub chęci do kontaktu emocjonalnego z innymi. Ten pozorny paradoks wyjaśnia K. Obuchowski⁵, podkreślając, że sama obecność wielu różnych ludzi przy dziecku nie zapewnia jeszcze kontaktu emocjonalnego, a nawet „[...] pociąga za sobą zjawisko wręcz odwrotne: zagubienie i samotność, z którym łączy się lęk. Lęk ten powoduje wyuczenie negatywnej reakcji na ludzi lub wygasza reakcje pozytywną nawet wówczas, gdy zaczyna się rozwijać” Wyniki badań wskazują, że u dzieci młodszych (do 9., 10. roku życia) chłód uczuciowy jest zjawiskiem rzadszym niż u starszych. Wiele z nich przejawia w zachowaniu pragnienie zdobycia czyjegoś uczucia, które przybiera nawet formę „lepkości” W głębokim zakłóceniu sfery emocjonalnej upatruje się podstawowe źródło cech charakteru wielu sierot społecznych,

² M. S y n d y k, *Spółeczne przystosowanie dzieci z poczuciem sieroctwa duchowego*, Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls” 2001, s. 59.

³ A. S z y m b o r s k a, *Sieroctwo społeczne*, Warszawa: Wiedza Powszechna 1969, s. 14.

⁴ S y n d y k, *Spółeczne przystosowanie dzieci*, s. 69.

⁵ *Przez galaktykę potrzeb*, Poznań: Zysk i Spółka 1995, s. 202-203.

określanych przez otoczenie jako egocentryzm, niewdzięczność, nielojalność i brak życzliwości dla ludzi⁶.

Wyniki badań A. Szymborskiej⁷ wskazują również na fakt, że dziecko sieroce przed pójściem do szkoły przebywa w warunkach, które wyjątkowo nie sprzyjają pełnemu, wszechstronnemu rozwojowi intelektualnemu. Rodzina własna sierot społecznych to najczęściej środowisko, w którym brakowało podstawowej opieki. Negatywny wpływ takich właśnie warunków rozwojowych na dziecko osamotnione jest łatwy do przewidzenia. Uczeń nie znający ogólnie używanych słów i podstawowych pojęć, nie dysponujący nawet minimalnym zasobem wiadomości właściwym dla jego rówieśników sprawia często wrażenie dziecka „opóźnionego” w rozwoju lub nawet upośledzonego umysłowo.

Częstym zjawiskiem wśród wychowanków domów dziecka są wagary, a jeszcze częstszym – nieodrabianie lekcji, mimo kontroli i zachęty ze strony wychowawców. Uderzający jest brak koncentracji podczas pracy umysłowej – rozproszenie i osłabienie uwagi. Ponadto daje się zauważyć u nich wyraźną niechęć do wysiłku intelektualnego, manifestującego się zaniedbywaniem obowiązków szkolnych i zajęć nadobowiązkowych.

Częste są przypadki, że młodzież (szczególnie dziewczęta) przez kilka miesięcy w roku nie uczęszcza do żadnej szkoły. Niewiele pomagają perswazje wychowawców mające na celu doprowadzenie wychowanka do realnego spojrzenia na swoją sytuację życiową⁸

Wyniki badań E. Czyży⁹ wskazują, że od kilku lat wzrasta liczba uczniów szkół średnich, nie dotyczy to jednak wychowanków domów dziecka. Oni wybierają szkoły zasadnicze i przysposobienia do zawodu nie tylko dlatego, że brak im możliwości intelektualnych i motywacji, lecz także z tego powodu, że nie wierzą we własne siły i nie mają wystarczającego wsparcia oraz możliwości nadrobienia zaległości w nauce.

Wynikający z poczucia tymczasowości brak „zakorzenienia” wychowanków w placówce prowadzi do wytworzenia się u niektórych z nich „syndromu gościa hotelowego”. Dotknięci tym wychowankowie nie dość, że sami z własnej inicjatywy dla domu niewiele robią, to jeszcze wysuwają wobec wychowanków, dyrekcji i całego personelu wiele roszczeń. Należy zaznaczyć,

⁶ S y n d y k, *Spółeczne przystosowanie dzieci*, s. 63.

⁷ S z y m b o r s k a, *Sieroctwo społeczne*, s. 56-58.

⁸ Tamże, s. 56-58.

⁹ E. C z y ż, *Prawa wychowanków domów dziecka – raport z monitoringu*, Warszawa: HFPC-Kraków: Ieg Acalta 2000, s. 60.

że w domu dziecka jest wiele czynników wzmagających wytwarzanie się u wychowanków „mentalności hotelowej” Pranie robi praczka, sprząta sprzątaczką, zakupy są obowiązkiem intendenta, obiad gotują kucharze, remonty są domeną rzemieślnika. Dla wychowanków pozostaje niewiele: mają się uczyć, sprzątać w swoich pokojach, pełnić dyżury porządkowe¹⁰

3. *Przejawy demoralizacji i czyny karalne u wychowanków placówek opiekuńczo-wychowawczych.*

Czyny karalne popełniane przez nieletnich często są utożsamiane z niedostosowaniem społecznym, co jest błędem, ponieważ jest to krańcowa forma zachowania antyspołecznego, będąca skutkiem długotrwałego procesu charakteryzującego się licznymi narastającymi i rozwijającymi się manifestacjami niedostosowania społecznego. Kiedy zapoznajemy się z historią życia nieletnich podsądnych, najczęściej dochodzimy do wniosku, że zanim doszło do popełnienia czynu karalnego, miał miejsce w ich życiu powolny proces demoralizacji. Do sporadycznych należą przypadki tzw. przypadkowych czynów karalnych¹¹.

W Ustawie z 26 października 1982 r. o *Postępowaniu w sprawach nieletnich*¹² znajdujemy wyjaśnienie pojęcia demoralizacji i czynu karalnego. „Demoralizacja” jest terminem oznaczającym stan bądź proces charakteryzujący negatywne postawy i zachowania nieletniego w stosunku do obowiązujących w społeczeństwie norm i zasad postępowania. Należy dodać, iż są to zachowania względnie trwałe, powtarzające się wielokrotnie, nie występujące sporadycznie. W celu bliższego sprecyzowania pojęcia „demoralizacji” w art. 4 tej ustawy wymieniono przykłady świadczące o jej wystąpieniu: naruszanie zasad współżycia społecznego, popełnienie czynu zabronionego, systematyczne uchylanie się od obowiązku szkolnego lub kształcenia zawodowego, używanie alkoholu lub innych środków w celu wprowadzenia się w stan odurzenia, uprawianie nierzędu, włóczęgostwo, udział w grupach przestępczych. Należy również zwrócić uwagę, że ustawa nie określa dolnej granicy wieku dzieci i młodzieży, u których występują przejawy demoralizacji.

Czyn karalny według definicji ustawowej oznacza wyłącznie zachowanie (przestępstwo lub wykroczenie) sankcjonowane przez Kodeks karny, Ustawę

¹⁰ M. A n d r z e j e w s k i, *Domy na piasku*, Poznań: Wydawnictwo „W drodze”, 1997, s. 54.

¹¹ K. P o s p i e s z y l, E. Ż a b c z y ń s k a, *Psychologia dziecka niedostosowanego społecznie*, Warszawa: PWN 1980, s. 23-24.

¹² Dz.U. z dnia 12.11.1982 r., nr 35, poz. 228.

karno-skarbową lub Kodeks wykroczeń. Czynu karalnego mogą dopuścić się osoby między 13. a 17. rokiem życia. Od wielu lat niepokojąco narasta liczba popełnianych przez młodzież czynów karalnych. Okres przemian społeczno-ustrojowych w państwach postkomunistycznych spowodował w ostatnim dziesięcioleciu także znaczący wzrost przestępczości ludzi młodych. Przestępczość w tej grupie charakteryzuje się brutalnością, narastającą agresją i przemocą w sposobie działania. W tab. 1 zostały zaprezentowane dane dotyczące czynów karalnych, które są najczęściej popełniane przez nieletnich.

Tab. 1. Czyny karalne nieletnich w wybranych kategoriach przestępstw kryminalnych – rok 2002 (Wydział Prasowy Komendy Głównej Policji) – <http://www.kgp.gov.pl>

Rok	Zabójstwo	Uszkodzenie ciała*, uszczerbek na zdrowiu	Udział w bójce lub pobiciu	Zgwałcenie	Kradzież rozbójnicza, rozbój, wymuszenie	Kradzież z włamaniem	Ogółem
2002	21	2,877	1,697	118	9,537	13,704	63,317

* Po zmianie kodeksu karnego od 01.09.1998 obowiązuje nazwa „uszczerbek na zdrowiu”

Na podstawie danych zaprezentowanych w tab. 1 można stwierdzić, że nieletni najczęściej popełniają czyny przeciwko mieniu: kradzieże oraz kradzieże z włamaniem. Na uwagę zasługuje fakt, że nieletni dopuszczają się również czynów karalnych przeciwko zdrowiu i życiu – różnego typu uszkodzenia ciała, bójki, pobicia oraz zabójstwa.

Do najczęstszych przejawów demoralizacji w zachowaniu dzieci osieroczonych – zdaniem K. Sochy-Kołodziej¹³ – należą: wagary, używanie substancji psychoaktywnych oraz zachowania agresywne wobec rówieśników i osób starszych. Natomiast L. Pustkowiak¹⁴ w swoich badaniach wykazał, że do najczęstszych przejawów demoralizacji i czynów karalnych wśród wychowanków domu dziecka należą: stosowanie gróźb (19,7%), celowe pobicie (18,4%), niszczenie przedmiotów (15,8%), użycie siły dla wymuszenia czegoś od innych (14,5%), włamania (6,6%), przynależność do grup przestępczych (3,9%) oraz

¹³ *Problemy opieki i wychowania dziecka sierocznego przebywającego w domu dziecka*, [w:] *Stan i koncepcje rozwoju opieki i wychowania w Polsce*, red. Z. Brańka, J. Kuźma, Warszawa 1996, s. 279.

¹⁴ *Kompensacja zaburzeń socjalizacji wychowanków domów dziecka*, [w:] *Sieroctwo społeczne i jego kompensacja*, red. M. Heine, G. Gajewska, Zielona Góra: WSP im. Tadeusza Kotarbińskiego 1999, s. 143-155.

znęcanie się nad zwierzętami (2,6%). Wyniki badań Pustkowiaka wskazują na występowanie zarówno przejawów demoralizacji, jak i czynów karalnych wśród wychowanków placówek opiekuńczo-wychowawczych, co stanowi odzwierciedlenie ogólnych tendencji w zakresie łamania norm społecznych przez dzieci i młodzież.

II. METODOLOGIA BADAŃ WŁASNYCH

Opierając się na przesłankach życiowych, własnych przemyśleniach i ciekawości badawczej oraz korzystając z literatury, która szeroko rozpatruje zagadnienia poruszane w niniejszym artykule, sformułowano następujące pytanie badawcze: **Jaki jest związek między przebywaniem dzieci i młodzieży w placówkach opiekuńczo-wychowawczych a występowaniem zachowań świadczących o demoralizacji i/lub czynach karalnych?**

1. Charakterystyka badanej grupy

Próba odpowiedzi na postawione pytanie badawcze została dokonana na podstawie badań dwóch grup dzieci: sierot społecznych oraz dzieci wychowujących się w rodzinach. Dane dotyczące płci i wieku osób badanych zawiera tab. 2.

Tab. 2. Charakterystyka osób badanych według płci i wieku

Wiek badanych	Sieroty społeczne		Dzieci z rodzin	
	chłopcy	dziewczęta	chłopcy	dziewczęta
12 lat	10	2	10	2
13 lat	1	1	1	1
14 lat	2	1	2	1
15 lat	0	4	0	4
16 lat	2	2	2	2
17 lat	1	4	1	4
Razem	16	14	16	14

Grupę eksperymentalną stanowiło 30 dzieci przebywających w placówkach opiekuńczo-wychowawczych: 14 dziewcząt i 16 chłopców w wieku 12-17 lat. Natomiast grupę kontrolną tworzyły dzieci tej samej płci, w tym samym wieku,

co dzieci z grupy eksperymentalnej, ale wychowywane w rodzinie. W tab. 3 przedstawiono charakterystykę osób badanych ze względu na rodzaj szkoły, do której uczęszczają.

Tab. 3. Charakterystyka badanych osób ze względu na rodzaj szkoły

Rodzaj szkoły	Sieroty społeczne		Dzieci z rodzin	
	Liczba osób	%	Liczba osób	%
Szkoła podstawowa	15	50,0	14	46,7
Gimnazjum	14	46,7	11	36,7
Szkoła ponadgimnazjalna	1	3,3	5	16,6
Razem	30	100	30	100

Do szkoły podstawowej uczęszcza 46,7% dzieci wychowujących się w rodzinach, do gimnazjum – 36,7% a do szkoły ponadgimnazjalnej – 16,6%. Inaczej wygląda realizacja obowiązku szkolnego przez dzieci wychowywane w placówkach opiekuńczo-wychowawczych: 50% badanych uczęszcza do szkoły podstawowej, 46,7% do gimnazjum, a 3,3% do szkoły ponadgimnazjalnej. Porównanie tych danych z danymi zawartymi w tab. 2, która dotyczy wieku badanych, wskazuje na zaburzenia w zakresie realizacji obowiązku szkolnego u dzieci wychowywanych w placówkach opiekuńczo-wychowawczych.

2. Opis zastosowanej metody badawczej

W celu weryfikacji postawionego pytania badawczego wykorzystano Kwestionariusz do Badania Zaburzeń Socjalizacyjnych Młodzieży I. Niewiadomskiej. Na podstawie tej metody uzyskano informacje (częstotliwość, współsprawcy, miejsce, motywy, okoliczności) odnoszące się do następujących rodzajów zachowań: wagarów; ucieczek z domu; systematycznego używania alkoholu; umyślnego, wielokrotnego niszczenia przedmiotów; stosowania przemocy; bójek; kradzieży; włamań; rozbojów; wymuszeń; uprawiania nieładu; innych zachowań patologicznych. Uwzględniono także kwestię zatrzymań przez policję oraz postępowań sądowych wobec badanych.

III. WYNIKI BADAŃ WŁASNYCH

W tab. 4 zostały ukazane przejawy demoralizacji i czyny karalne, wyodrębnione na podstawie Kwestionariusza do Badania Zaburzeń Socjalizacyjnych Młodzieży, które w sposób istotny współwystępują z sieroctwem społecznym.

Tab. 4. Porównanie występowania zachowań dewiacyjnych u sierot społecznych ($N = 30$) i dzieci z rodzin ($N = 30$)

	Sieroty społeczne		Dzieci z rodzin		Test χ^2	
	N	%	N	%	χ^2	p
Wagary	24	80	12	40	10,000	0,001**
Ucieczki z domu	18	60	0	0	25,714	0,000***
Używanie alkoholu	26	86,67	14	46,67	10,800	0,001**
Stosowanie środków psychoaktywnych						
Palenie papierosów	15	50	9	30	2,500	–
Wąchanie kleju	2	6,67	0	0	2,068	–
Wdychanie rozpuszczalnika	2	6,67	0	0	2,068	–
Palenie marihuany	3	10	0	0	3,157	–
Niszczanie przedmiotów	9	30	1	3,3	7,680	0,005**
Stosowanie przemocy	11	36,67	4	13,3	4,355	0,036*
Bójki	11	36,67	2	6,67	7,954	0,004**
Kradzieże	12	40	1	3,3	11,882	0,000***
Wymuszenia	2	6,67	1	3,3	0,350	–
Podpalenia	5	16,67	0	0	5,454	0,019*

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

Dane przedstawione w tab. 4 wskazują na istotne statystycznie różnice, jakie zachodzą pomiędzy wynikami uzyskanymi przez badanych z porównywanych grup aż w 10 (na 15) skalach Kwestionariusza. Istotne statystycznie różnice na poziomie 0,001 stwierdzono w dwóch kategoriach (ucieczki z domu, kradzieże), na poziomie 0,01 – w czterech kategoriach (wagary, używanie alkoholu, niszczenie przedmiotów, bójki) oraz na poziomie 0,05 w dwóch kategoriach (stosowanie przemocy, podpalenia). Wszystkie rodzaje zachowań dewiacyjnych

wyszczególnione w tej tabeli występowały u większej liczby wychowanków domów dziecka niż u dzieci wychowujących się w rodzinach.

Dane z tab. 5 odnoszą się do częstotliwości występowania przejawów demoralizacji i czynów karalnych wyodrębnionych na podstawie Kwestionariusza do Badania Zaburzeń Socjalizacyjnych Młodzieży I. Niewiadomskiej.

Tab. 5. Porównanie częstotliwości (nasilenia) występowania zachowań dewiacyjnych u sierot społecznych ($N = 30$) i dzieci z rodzin ($N = 30$)

Rodzaje zachowań dewiacyjnych		Sieroty społeczne		Dzieci z rodzin		Test χ^2	
		N	%	N	%	χ^2	p
Wagary	nigdy	6	20	18	60	21,43	0,000***
	rzadko	9	30	12	40		
	często	15	50	0	0		
Używanie alkoholu	nigdy	4	13,3	16	53,3	12,825	0,001**
	rzadko	19	63,3	13	43,3		
	często	7	23,3	1	3,3		
Palenie papierosów	nigdy	15	50	21	70	11,844	0,002**
	rzadko	2	6,7	7	23,3		
	często	13	43,3	2	6,7		
Wdychanie rozpuszczalnika	nigdy	28	93,3	30	100	2,068	-
	rzadko	1	3,3	0	0		
	często	1	3,3	0	0		
Stosowanie przemocy	nigdy	19	63,3	26	86,7	5,543	-
	rzadko	9	30	2	6,7		
	często	2	6,7	2	6,7		
Bójki	nigdy	19	65,5	28	93,3	7,308	0,025*
	rzadko	8	27,6	2	6,6		
	często	2	6,6	0	0		
Kradzieże	nigdy	18	60	29	96,6	12,018	0,002**
	rzadko	8	28,6	1	3,3		
	często	4	13,3	0	0		

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

Przejawy demoralizacji i czyny karalne, które obserwujemy u wychowanków placówek opiekuńczo-wychowawczych, często rozpoczynały się od opu-

szczania zajęć lekcyjnych i uciezek z miejsca zamieszkania. Ucieczki wychowanków domów dziecka możemy podzielić na dwie grupy: ucieczki z domu rodzinnego (przed umieszczeniem w placówce opiekuńczo-wychowawczej) oraz ucieczki z domu dziecka. Złe relacje z rodzicami były powodem ucieczek z domu rodzinnego, natomiast ucieczki z domu dziecka wypływały z chęci odwiedzenia rodziny, braku zezwolenia ze strony wychowawców na oddalenie się z placówki, chęci zmiany otoczenia itp. W większości przypadków badani dobrowolnie wracali do swego miejsca zamieszkania.

Na podstawie danych z tab. 4 i 5 możemy stwierdzić, iż 50% badanych wychowanków placówek opiekuńczo-wychowawczych często, a 30% rzadko opuszcza zajęcia lekcyjne. Wychowankowie domów dziecka nie uczęszczali na zajęcia lekcyjne z powodu trudnych klasówek czy stresujących lekcji, ale także dlatego, że szkoła ich nudziła, a zajęcia wydawały się nieciekawe i mało absorbujące ich uwagę. Czas wolny najczęściej wypełniali wędrowaniem po mieście, spacerami po parku, wizytami u znajomych. Większość badanych używała wtedy środków psychoaktywnych, np. piła alkohol, paliła papierosy czy marihuanę, a także dokonywała różnego rodzaju czynów niezgodnych z prawem, np. kradzieży bądź podpaleń.

Na podstawie danych tab. 5 można stwierdzić, iż 23,3% badanych wychowanków często, a 63,3% rzadko pije alkohol. Obserwuje się u nich częstsze picie alkoholu niż u dzieci mających rodzinę, i to nie tylko na różnego rodzaju przyjęciach, lecz także z nudów, by poprawić sobie nastrój, lub tylko po to, by być pijanym. U niektórych wychowanków tworzył się już obyczaj towarzyskiego picia alkoholu jako elementu wspólnego spędzania czasu razem z kolegami. U młodzieży tej wcześniej występowała również inicjacja alkoholowa (u większości badanych już w I, IV, V klasie szkoły podstawowej, u jednego badanego nawet w I klasie szkoły podstawowej) niż u dzieci z rodzin. Pod wpływem alkoholu młodzież z domów dziecka dokonywała różnego rodzaju czynów karalnych.

Około 50% wychowanków domów dziecka deklaruje, iż pali papierosy. Sięgnięciu po tę używkę towarzyszy eksperymentowanie z takimi środkami uzależniającymi, jak marihuana, wążanie kleju i wdychanie rozpuszczalnika, a także dokonywanie różnego rodzaju czynów niezgodnych z prawem.

Badani wychowankowie placówek opiekuńczo-wychowawczych podają, iż stosują przemoc zarówno psychiczną, jak i fizyczną. Ofiarami tego typu zachowań są najczęściej koledzy-rówieśnicy bądź osoby młodsze od badanych. Kłótniom z rówieśnikami towarzyszy siłowe rozwiązywanie konfliktów (udział w bójkach). Przyznawali się również do umyślnego niszczenia mebli, szyb w drzwiach w swoich domach rodzinnych bądź na klatkach schodowych

bloków, a także drobnych przedmiotów, np. długopisów, piórników, zabawek. Popełniali także – w gronie swoich kolegów – czyny karalne przeciwko mieniu, np. kradzież w sklepach i na bazarach. Najczęściej „przywłaszczanymi” rzeczami były kosmetyki, słodycze, papierosy i ubrania. Innym rodzajem czynów niezgodnych z prawem popełnianych przez młodzież wychowującą się w placówkach opiekuńczo-wychowawczych są podpalenia. Badani ci najczęściej podpalali kosze na śmieci i zabudowania gospodarcze, np. szopy, komórki.

U wychowanków domów dziecka występuje więcej rodzajów zachowań dewiacyjnych i większa jest ich częstotliwość niż u dzieci wychowujących się w rodzinach. Najczęstszymi motywami stosowania przemocy i brania udziału w bójkach u większości badanych wychowanków były nieumiejętność konstruktywnego rozwiązywania problemów oraz chęć rozładowania skumulowanych emocji. Po środki psychoaktywne sięgali oni najczęściej dlatego, aby przeżywać przyjemne doznania, dlatego, że byli uzależnieni od tego typu środków, oraz z nudów lub ze zdenerwowania. Przyczynami podpażeń, umyślnego niszczenia przedmiotów i kradzieży były głównie: chęć zemsty i doznania mocnych wrażeń oraz nuda.

Analizując dane zawarte w tab. 5, można zaobserwować statystycznie istotne różnice dotyczące pięciu rodzajów zaburzonych zachowań. Różnice na poziomie 0,001 występują w jednej kategorii (wagary), na poziomie 0,01 – w trzech kategoriach (używanie alkoholu, palenie papierosów i kradzieże) oraz na poziomie 0,05 – w jednej kategorii (bójki). Wszystkie rodzaje zaburzonych zachowań zamieszczone w tej tabeli pojawiają się rzadko i często u większej liczby dzieci z domów dziecka niż u dzieci z rodzin.

Nie stwierdzono istotnych statystycznie różnic pomiędzy badanymi grupami w takich kategoriach, jak wążanie kleju, wdychanie rozpuszczalnika, palenie marihuany i wymuszenia (zob. tab. 4). W grupie dzieci wychowujących się w rodzinach nie obserwuje się tego typu zachowań (z wyjątkiem wymuszeń). Natomiast w grupie wychowanków domu dziecka poszczególne rodzaje zachowań występują bardzo rzadko. Uzyskane wyniki mogą świadczyć o tym, iż pobyt w placówce opiekuńczo-wychowawczej, jaką jest dom dziecka, sprzyja występowaniu zaburzeń w zachowaniu i trudnościom socjalizacyjnym.

Tab. 6. Porównanie częstotliwości występowania zatrzymań przez policję u sierot społecznych ($N = 30$) i dzieci z rodzin ($N = 30$)

		Sieroty społeczne		Dzieci z rodzin		Test χ^2	
		N	%	N	%	χ^2	p
Zatrzymania przez policję	nigdy	18	60	30	100	15,000	0,000***
	rzadko	9	30	0	0		
	często	3	10	0	0		

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

Bardzo istotne różnice wystąpiły w kategorii „zatrzymania przez policję”. Dzieci wychowujące się w rodzinach nie były zatrzymywane przez policję, natomiast wychowanków domów dziecka zatrzymywano często (30%) i rzadko (10%), najczęściej z powodu chodzenia po ulicach o późnej porze, a także za zbiorowe picie alkoholu.

Tab. 7. Porównanie występowania postępowań sądowych u sierot społecznych ($N = 30$) i dzieci z rodzin ($N = 30$)

	Sieroty społeczne		Dzieci z rodzin		Test χ^2	
	N	%	N	%	χ^2	p
Postępowania sądowe	5	16,7	0	0	5,454	0,019*

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

Formą reakcji społecznej za popełnianie czynów karalnych są sprawy w sądzie i różnego rodzaju sankcje prawne. Analizując uzyskane wyniki badań możemy stwierdzić, iż wobec dzieci wychowujących się w rodzinach nie toczyły się postępowania w sądzie, natomiast takie postępowania zostały wszczęte wobec 16,7% wychowanków domów dziecka. Wobec tej grupy młodzieży toczyły się postępowania sądowe z powodu popełniania kradzieży, częstego wagarowania, picia alkoholu i pobić. Środkami orzeczonymi przez sąd były najczęściej: upomnienia (wobec wszystkich badanych) oraz – wobec jednego badanego – przeniesienie do innej szkoły, umieszczenie w domu dziecka bądź nadzór kuratora sądowego.

IV. WNIOSKI KOŃCOWE

Dzięki tym badaniom nasuwa się wniosek, iż socjalizacyjne placówki opiekuńczo-wychowawcze nie wydają się dobrym miejscem wychowywania dzieci. Lepsze dla ich rozwoju byłyby np. rodzinne placówki opiekuńczo-wychowawcze. Większe zaangażowanie ze strony nauczycieli i zmiana ich postawy wobec sierot społecznych, a także większa życzliwość rówieśników mogą wpłynąć na zmianę ich stosunku do obowiązku szkolnego. Należałoby we wszystkich placówkach tego typu organizować wychowankom pomoc psychologiczną, mającą na celu zmianę nastawień wobec siebie i własnych możliwości oraz wobec szkoły, a także prowadzić zajęcia psychoterapeutyczne, których celem byłoby obniżanie poziomu agresji. Oddziaływania wobec wychowanków powinny także prowadzić do korekcji nastawień interpersonalnych, kształtowania altruistycznych postaw oraz umiejętności wglądu w motywy własnych zachowań, kontrolowania reakcji emocjonalnych i krytycznego oceniania swojego postępowania.

BIBLIOGRAFIA

- A n d r z e j e w s k i M.: Domy na piasku, Poznań: Wydawnictwo „W drodze” 1997, s. 54.
- B o g u s z L.: Przyczyny sieroctwa społecznego a szanse reintegracji rodzin, [w:] „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze”, 2001, nr 9, s. 27-33.
- C z y ż E.: Prawa wychowanków domów dziecka – raport z monitoringu, Warszawa: HFPC–Kraków: Ieg Acalta 2000.
- O b u c h o w s k i K.: Przez galaktykę potrzeb, Poznań: Zysk i Spółka 1995, s. 202-203.
- P o s p i s z y ł K., Ż a b c z y ń s k a E.: Psychologia dziecka niedostosowanego społecznie, Warszawa: PWN 1980.
- P u s t k o w i a k L.: Kompensacja zaburzeń socjalizacji wychowanków domów dziecka, [w:] Sieroctwo społeczne i jego kompensacja, red. M. Heine, G. Gajewska, Zielona Góra: WSP im. Tadeusza Kotarbińskiego 1999, s. 141-155.
- S o c h a K o ł o d z i e j K.: Problemy opieki i wychowania dziecka sierocznego przebywającego w domu dziecka, [w:] Stan i koncepcje rozwoju opieki i wychowania w Polsce, red. Z. Brańka, J. Kuźma, Warszawa 1996, s. 265-285.
- S y n d y k M.: Społeczne przystosowanie dzieci z poczuciem sieroctwa duchowego, Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls” 2001.
- S z y m b o r s k a A.: Sieroctwo społeczne, Warszawa: Wiedza Powszechna 1969.
- Ustawa z dnia 26.10.1982 r., Postępowanie w sprawach nieletnich (Dz. U. z dn. 12.11.1982 r., nr 35, poz. 228).

SYMPTOMS OF DEMORALIZATION AND PENAL ACTS
IN TUTELARY-EDUCATIONAL INSTITUTIONS WARDS

S u m m a r y

The article is of a theoretical-empirical character. In the theoretical part the concept of a juvenile person is explained with respect to the following criteria: demoralization, committing penal acts and use of educational and corrective measures. Also the phenomenon of „social orphanhood” is characterized. Also, attention is drawn to the symptoms of demoralization and to penal acts committed by tutelary-educational institutions wards.

In the empirical part the results of our own research concerning the manifestation of demoralization and of penal acts committed by people staying at a children's home are presented. Studies were conducted in two groups: 30 tutelary-educational institutions wards (the experimental group) and 30 children brought up in families (the control group) were studied. Occurrence of symptoms of demoralization and of penal acts was measured by means of I. Niewiadomska's *Questionnaire for Studying Socialization Disturbances in Youths*.

The obtained results allowed to state that indeed in tutelary-educational institutions wards both symptoms of demoralization, like playing truant, escapes from home, use of alcohol, destroying objects, fights, use of violence against others and such penal acts as theft or arson occur more frequently.

Translated by Tadeusz Karłowicz

Słowa kluczowe: czyny karalne, demoralizacja, nieletni, sieroctwo społeczne, socjalizacja, wychowankowie placówek opiekuńczo-wychowawczych, zaburzenia socjalizacyjne

Key words: penal acts, demoralization, juvenile persons, social orphanhood, socialization, tutelary-educational institutions wards, socialization disturbances.